

מאירה וייס

אם, אחות וחיילת

זכרונות ממלחמת המפרץ

הקדמה

במהלך מלחמת המפרץ (ינואר-מארס 1991) מצאו עצמן אחיות רבות במצב פרדוקסלי. בכל פעם שנשמעו אזעקות נגד טילים, ואזרחי המדינה נעלו את עצמם בחדר האטום, היו האחיות יוצאות מביתן ונוסעות לבית-החולים. שם הן חיכו להמוני הפצועים שהיו אמורים להגיע אם סדאם חוסיין יממש את איומו להפציץ את ישראל בטיילי סקאד בעלי ראש כימי. במלחמה הראשונה שבה לא גויסו גברים, מצאו עצמן האחיות עומדות על המשמר. הן, ולא הגברים, "יצאו לחזית", משאירות "מאחור" ילדים ובעלים. נוצר אפוא פער בין תפקידיהן של נשים אלו, שהן גם אמהות וגם אחיות. ככל שהמחויבות הלאומית והמקצועית הלכה והחליפה את זו הביתית-מסורתית, הפך פער זה למקור זמני של רטוריקה של חיילות, אשר בעבר נשמרה לגברים בלבד. המאמר עוקב אחר היווצרותה של רטוריקה זאת, כיצד הובנתה לתוך מערכות השיח הנשיות-מקצועיות, וכיצד סיימה את חייה בקול ענות חלושה.

המאמר מבוסס על מחקר רחב-היקף שבו רואיינו אחיות, רופאים וסטודנטים בקשר לנסיונם במלחמת המפרץ. הראיונות התבססו על שאלות פתוחות ועסקו בדרך שבה חוו המרואיינים את המלחמה בטרם התחילה, במהלכה ולאחר סיומה. בנוסף על כך, נערכו תצפיות משתתפות על עבודתן של אחיות באזורי סיכון גבוהים במשך המלחמה. לפני המלחמה הוצגו בפני אחיות אלה סרטי וידאו על נפגעי גז והוסבר להן באופן כללי כיצד להתמודד עם סוג זה של לוחמה. בהמשך הוקצו לאחיות עמדות חירום בבתי-החולים, והן קיבלו הוראה להתייצב בעמדותיהן לאחר הישמע אזעקה נגד טילים. לפני שאפנה לתיאור תגובותיהן של האחיות לאירועים אלה, ראוי להסביר בקצרה את מקומה הייחודי של מלחמת המפרץ בהיסטוריה המלחמתית של החברה הישראלית.

מלחמת המפרץ וישראל

מלחמת המפרץ, כפי שחוו אותה החברה והמדינה בישראל, היתה סוג חדש של אירוע מלחמתי (שחם ורענן 1991; Werman 1993). זו היתה מלחמה שלא התמקדה בגיוס והמרצה של כוחות ומשאבים, אלא דווקא בהשבתה של המערכות החברתיות. הישראלים "הוכנסו" לתוך החדר האטום וחיכו שם להוראות. מצב זה של האזרחים שיקף את מצבה של מערכת הביטחון

* אני מודה לאייל בן-ארי, דפנה יזרעאלי, ברוך קימרינג, משה ליסק, תמר אלאור, ניצה ינאי, נעמי לוי, ג'ון סימונס, גרעון ארן, שרית הלמן, ג'ודי לורבר, דפנה למיש. במיוחד אני מודה לאחיות ולרופאים ששמותיהם לא הוזכרו כאן מטעמי אתיקה, שסייעו בידי באיסוף החומר ובהערות חשובות על המאמר. מסיבה זו הוסוו גם שמותיהן של כל המרואיינות.

הישראלית, ששמרה על שיתוף פעולה פסיבי עם כוחות הקואליציה הבינלאומית. מלחמת המפרץ נודעה לאחר מכן כמלחמה שהפכה את "העורף" ל"חזית" – האזורים המאוכלסים בתוך מדינת ישראל, ולא כוחות הצבא בחזית, הם אלה שעמדו בפני סכנת הטילים הכימיים של סדאם חוסיין.

כמה שבועות לפני תחילתו של מבצע "סופה במדבר" עזבו אזרחים ישראלים רבים את בתיהם ועברו לחו"ל או לאזורי "סיכון נמוך" בתוך ישראל שסומנו בידי מומחים כאזורים דלילי אוכלוסייה או כמרוחקים מדי עבור הטילים העיראקיים. היה זה בניגוד למאמצי ההרגעה של אמצעי התקשורת וגורמים ממלכתיים שונים. אפילו אם אפשרות רחוקה כמו הפצצת טילים אכן תתרחש, חזו מומחים צבאיים, מכונת המלחמה הישראלית תיכנס מיד לפעולה ותשים לכך קץ. אופוריות הניצחון המידי של כוחות הטוב על הרוע, שהופצה באמצעי התקשורת העולמיים, הגבירה את ההלם של מכת הטילים הראשונה על ישראל. ישראלים רבים שנתפסו בהפתעה, באמצע הלילה, מיהרו לחדרים האטומים כשהם מנסים להשלים ברגע האחרון את פעולת האטימה וללבוש את מסיכות הגז. מספר אנשים נחנקו למוות מכיוון שלא הסירו את מכסי הפילטר של המסיכה. פאניקה וחוסר ידיעה שלטו בכל. במשך מספר שעות לא מסרו הטלוויזיה או הרדיו כל ידיעה, הבהרה או הרכה. מרכזיות הטלפון כרעו תחת העומס וקווים יצאו מכלל שימוש. תחנות זרות כגון הבי-בי-סי דיווחו על אפשרות של התקפה כימית על ישראל, דיווח שלא קיבל תגובה ממקורות ישראליים. התקפות טילים נוספות, וחוסר התגובה עליהן מצד הממסד הפוליטי והצבאי בישראל, חיזקו את ההרגשה שישאל נמצאת במצב שמחוץ לשליטתה. סדר יום חדש ומאולתר החל. מרבית האנשים חדלו ללכת לעבודה. יציאות החוצה הוגבלו לעריכת קניות הכרחיות, עם מסיכות גז משתלשלות מן הכתף, בתי-הספר נסגרו והבית הפך למרכז החיים.¹ תחנות הרדיו התאחדו לערוץ ממלכתי אחד והטלוויזיה שידרה 24 שעות ביממה. המדינה חולקה לאזורים על-פי מידת הסיכון ואנשים חיפשו מפלט אצל קרובים מחוץ לאזור הסכנה. תל-אביב נעזבה על-ידי מרבית תושביה. ירושלים, שקודם לכן נחשבה לאזור מסוכן בגלל הטרור המוסלמי, הוגדרה כעת אזור נייטרלי והפכה מטרה לעלייה לרגל של אלפי "פליטים", כפי שהללו כונו בכלי התקשורת. "פליטים" אלו זכו להטפות מוסר וגינני מצד פוליטיקאים שונים, ובעיקר מצדו של ראש עיריית תל-אביב. המדבקה הפופולרית באותם ימים הכריזה "נשארתי בתל-אביב". במאמר שכותרתו "מחשבות על מלחמת המפרץ" כתב פסיכיאטר ישראלי (שטרן, 1992, 35) את הניתוח הבא:

המלחמה הזאת הפכה ושינתה הכל. במקום להיות בחזית היינו בעורף, במקום שהמלחמה תתנהל אי שם בקווים, היתה החזית באותה עיר בה אתה גר וחי... פתאום אתה חוזר אחורה, להיסטוריה, לחוויות שהצלחת לשכוח, השייכות לעבר האישי והקולקטיבי. אירופה של שנות הארבעים...

האוצרת של תערוכת "זמן אמיתי: טקסטים גרפיים של מלחמת המפרץ", שנערכה במוזיאון תל-אביב לאחר המלחמה הביעה רגשות דומים:

מצבה המסוים של ישראל במלחמת המפרץ... עורר רגשות קשים, שנבעו מתחושת המלכוד וחוסר-האונים של מדינה המותקפת ומאוימת בהשמדה המונית ומנועה מליטול חלק פעיל בהגנה על עצמה. היבט רגשי זה העלה בזיכרון הקולקטיבי את תקופת הגלות בתולדות ישראל... (דונר, 1991, 1).

חוסר-אונים, פסיביות ואימפוטנציה: מלים טעונות-רגשית אלו ביטאו, אולי יותר מכל, את עלבונן של הלוחם הישראלי. ייתכן שהיתה זאת אותה "הרגשת אשמה" גברית הקשורה למלחמת המפרץ, שהובילה מאוחר יותר להעלמתה השיטתית מכל אמצעי התקשורת הישראליים ובכלל להדחקתה אל מתחת לזיכרון הקולקטיבי. מאמר זה מנסה לספר-מחדש, בקול שונה, גרסה אחרת של ההתנסות הישראלית במלחמת המפרץ.

1. ראו גם; Ben-David and Lavee 1992; Danet et al. 1993.

מלחמת המפרץ מנקודת-מבטן של האחיות

האחיות הבחינו בשלושה שלבים בחוויית מלחמת המפרץ שלהן: לפני המלחמה, במהלכה ולאחר סיומה. התקופה שלפני המלחמה אופיינה בעיקר בשמועות ובפאניקה. לאחיות, שבעבר לא התנסו בלוחמה כימית, הועברו הרצאות והוצגו סרטי וידאו. אלה עוררו אצל רבות מהן אסוציאציות של אנטרופיה, שואה וסבל. בתקופה האמצעית, של מהלך המלחמה עצמה, שלטה רטוריקה חיילית של מחויבות. התקופה השלישית, לאחר תום המלחמה וה"חזרה לנורמליות", התאפיינה ברטוריקה של אכזבה ונבגדות. האתנוגרפיה הבאה ממחישה את המעבר בין שלוש התקופות הללו.

שלב 1: טרום-מלחמה

תקופת טרום המלחמה התאפיינה בהתכוננות מבולבלת. האזרחים הודרכו לבנות "חדר אטום" בבתיהם ולהצטייד במסיכות גז, שחולקו בתחנות מיוחדות. הכנותיהן של האחיות נערכו גם הן במסגרת מה שכונה אז "המאמץ המלחמתי". כמה בתי-חולים באזורים מאוכלסים בצפיפות הוכנו לאפשרות של פיגוע גז מסיבי. בבתי-חולים אלה נבנו מקלחות לאורך המדרכות של מגרשי החניה, ומחלקות וחדרים מיוחדים הוכנו כדי לקבל את קורבנות הגז. אחיות ורופאים קיבלו "תפקידי חירום". הכינו אותם להפעיל רשת קריאה על-פי שתי רשימות – אחת לפיגוע המוני ואחת לפיגוע של חל"ב (חומר לחימה כימי). ההכנות לא נעשו על-פי תכנית ברורה ומוגדרת מכיוון שטיבו המדויק של האיום לא היה ידוע. עד מהרה התמלא הוואקום של חוסר הידיעה באסוציאציות של מוות וסבל:

כל מה שאני רואה זה התפרקות. איך הכל נמס, מתפרק. מתמוטט. הגוף הפרטי שלי, המשפחה שלי, מדינת ישראל, העולם היהודי, העולם בכלל. פחד. סוף העולם. הכימי הזה יביא קטסטרופה שתהרוס תרבות. בתים, עצים, תיצור מוטאציות. לא יהיו יותר נשים או גברים. הכל מבולבל (אורית, 33, אחראית מחלקת ילדים, אם ל-2 ילדים).

דברים אלה מאפיינים את התחושות הכלליות המובעות באותה תקופה. יש לציין שהקבוצות האחרות שנבדקו במסגרת המחקר – סטודנטים ורופאים – לא עשו שימוש בדימויים כאלה (ראה, לצורך השוואה, Weiss 1996, 1955).

מירי (44, אחות ראשית במחלקת עור) אמרה את הדברים הבאים ממש לפני המלחמה:

בסוף כל יום עבודה אני הולכת ליד המקלחות שבנו על המדרכות בשביל נפגעי הגז, ונוכרת בסיפורים של אמי על השואה – איך כולם הופשטו על-ידי הגרמנים ונרצחו במקלחות... זה גורם לי לרעוד. החליטו שהמחלקה שלי תהפוך למיון חירום. שמו שם מערכות עזרה ראשונה, מסיכות חמצן, אטרופין בכמויות גדולות, כל הדברים האלה. זה מכניס אותי לפאניקה. אני מרגישה כאילו שואה שנייה עומדת להתרחש... ואנחנו הולכים כצאן לטבח.

תחושות אלה הדהדו גם בדבריהן של אחיות אחרות. מלכה (40, מחלקה נפרולוגית, אם ל-3 ילדים) אמרה לי שהפחד הגדול ביותר שלה הוא "מהסכנה הכימית... אני לא פוחדת ממש מהמוות, אבל אם אפגע מהכימיקלים, אם משהו יסתבך, איך איראה אחר-כך... מי יטפל בילדים שלי... זה מפחיד יותר מהמוות".

פאניקה, הנוצרת בזמנים של חרדה וחוסר-ודאות, ניוונה מ"סיפורי אימה". אלה הן שמועות לא רשמיות, לא ודאיות, המועברות מפה לאחזן כאילו היו אמיתיות, וזכות לאמון ולתפוצה נרחבת מבלי שיהיה להן אישור עובדתי (ראו Goode and Ben-Yehuda 1994; Best 1989, 11–108). אצל האחיות כללו סיפורים אלה שמועות על לוחמה כימית בלתי-נמנעת והרת-אסון, על שגעונו של סדאם חוסיין ועל האוכלוסייה הישראלית הבלתי-מוכנה. דימוי השואה הועלה פעמים רבות על-מנת לתת ביטוי לפחדים אלה.

מה שהכי מפחיד אותי זה הנאום של מנהל בית-החולים. אני זוכרת במיוחד משפט אחד: "אתם תיתקלו באלפי נפגעים, אבל תטפלו ראשונים באלו שיש להם הכי הרבה סיכויים לשרוד. אלה

שאינן להם סיכוי צריכים לקבל עדיפות אחרונה, אפילו אם מדובר בילדים". הרעיון שאני אצטרך לקחת חלק בסלקציה כזאת – להחליט מי בעל "סיכוי גבוה" ומי לא – עושה לי סינטי לילה (נירה, 32, מחלקה גניקולוגית).

הפחדים שבוטאו לא היו קשורים רק לשואה ולפגיעה בגוף הציבורי, בקהילה הישראלית. היו גם פחדים רבים בקשר לגוף הפרטי. אלה עלו בעיקר בקשר לפגיעותו של הגוף בדרך שבין הבית לבית-החולים. אחיות רבות דיברו, בשלב הראשון, על הפחד מהדרך, הפחד מהלילה, מהחושך. כפי שאחת מהן שאלה, "אם תהיה אזעקה בערב, ואם היא תתפוס אותי בדרך הביתה, האם אני עדיין אהיה חיה? ואם לא, מישהו יפתח לי דלת? איפה אפשר להיכנס ברגע כזה?" שאלה זאת שיקפה פחדים שרבות אחרות היו שותפות להן.

"דימויי שואה" של פסיכיות ו"כצאן לטבח", כמרגם פחדים הקשורים לגוף הפרטי, צפו ועלו, יש לציין, גם בציבור הישראלי בכללותו בזמן המלחמה. בניגוד לביטוי הנרחב לו זכו בתחום הציבורי (והגברי), השימוש בדימויים הללו בקרב האחיות הוגבל לשלב הראשון בלבד – לפני המלחמה. המפגש הראשון עם עולם הדימויים הכימי, לפני המלחמה, הביא לאסוציאציות הקשורות לשואה. גילה (32, מיילדת) ביטאה זאת באופן טיפוסי:

פגיעות כימיות שונות בעיקרון מפגיעות רגילות. אין לנו ניסיון בפגיעות כאלו. אם חס וחלילה תקרה שואה כימית, ודאי שאין לנו בכך ניסיון. אולם זאת עדיין המחויבות הלאומית, המקצועית והאנושית שלי לבוא לבית-החולים ולטפל באנשים. אני כמו חייל במלחמה הזאת. משפט זה משלב את הפחדים של השלב הראשון עם הרטוריקה שהחליפה אותם במהלך המלחמה.

שלב 2: במהלך המלחמה

"במלחמה היינו החיילים של המדינה". זה היה המשפט הנפוץ ביותר בקרב האחיות כשנתבקשו לסכם את ניסיון המלחמה שלהן. בעת הישמע אזעקות הטילים, יצאו האחיות מביתן, והלכו/נסעו לבית-החולים, כשהן משאירות מאחור במקרים רבים את בעליהן וילדיהן ב"חדר האטום". בבית-החולים עצמו, למרבה המזל, לא היתה עבודה רבה. הנפגעים היחידים שהגיעו היו נפגעים של "זריקות שואה" (כפי שהאחיות קראו לכך), כלומר, אנשים שהזריקו לעצמם אטרופין. פחד השלב הראשון התמוססו בהדרגה. אחיות רבות החלו להתייחס בביטול לפחדים הללו וקראו להם "מעשי ידי אמצעי התקשורת". במקומם צפה ועלתה רטוריקה של חיילות, גאווה ומחויבות, ונעשה שימוש בביטויים כמו: "ציונות", "חזית", "עריקים", "נוטשים", או "שירות צבאי":

"שלי, פרצה מלחמה במפרץ, בואי למחלקה", זאת היתה הקריאה הטלפונית בליל פריצת המלחמה. קפצתי מהמיטה, התקשרתי לאמא שלי, לאחים שלי, בתוך חמש דקות הייתי לבושה. נשיקות לילדים, לבעל, יצאתי החוצה. פגשתי חברה. הסתכלנו על שיכון הרופאים ששם אנו גרות, הכל מואר, הכל נע, כאילו משהו נורא עומד לקרות, ואנו יוצאות לקרב. נכנסנו לאוטו, נסענו למיון... היתה מתח. יחד עם זאת הביחד בבית-החולים מאוד הרגיע... היינו ממש בריתוק לבית-החולים. בלי אפשרות לצאת... הודיעו שאין יציאות הביתה. ממש דיבור צבאי... הרגשתי חשובה. הרגשתי בחזית (שלי, 30, אחות חדר-מיון, אם ל-2 ילדים).

אני כמו כולם פה. שתיים-עשרה שעות. משבע בערב עד שבע בבוקר. כמו חייל. (ומה בקשר לילדים?) – הגדול שומר על הקטנים. בעלי עוזר... (איך ההרגשה להיות 12 שעות במחלקה?) – זה נותן לי ביטחון... מה אני אגיד לך. בית-החולים הוא כמו בונקר. יש פה הרגשה חזקה מאוד של מחויבות. תחושה מאוד פטריוטית. אנחנו עושות את זה בשביל מדינת ישראל (דינה, נשואה, אם ל-3 ילדים).

אני לא רוצה להישמע מליצית, אבל אני מרגישה שבית-החולים הוא המקום שבו אני חייבת להיות במלחמה. זאת החזית שלי... זאת הציונות... למרות הפחדים... אם לא אבוא בגלל שהילדים בבית זקוקים לי, זה יהיה כאילו לנטוש עמדה. אוכלוסיה שלמה נמצאת בסכנה ואני חייבת להגיש עזרה לאלו שזקוקים לי... אני אחות-חייל (פולה, 47, אם ל-2 ילדים).

כמה אחיות סיפרו שהביאו עמן את ילדיהן לבית-החולים. כך נוצרו פעמים רבות גני ילדים מאולתרים של עד 120 ילד. כשנשאלו לסיבת הדבר, הדגישו האחיות את הביטחון היחסי של בית-החולים בהשוואה ל"חדר האטום". רבות אמרו שהן מעדיפות להיות בבית-החולים מאשר בבית בומן התקפת טילים. בבית, הן אמרו, אווירת המלחמה היתה חזקה יותר. בבית-החולים הסדר נשמר על-פי שגרות פעולה ידועות מראש:

בבית אני הרבה יותר לחוצה, כאן לפחות אני מרגישה מועילה. בבית אני כמו משותקת, בודהה החוצה דרך החלון. פעם אחת, טקסי לקח אותי לבית-החולים באמצע הלילה ואמר לי: את משוגעת, לצאת החוצה בלילה כזה. אמרתי לו: "אני אחות" (רינה, 28, מיילדת, אם ל-2 ילדים).

בהתחלה היה ההלם. ההפתעה. פחדנו עשרים שעות ביממה ולא ידענו ממה צריך לפחד. בבוקר, בערב. אין ביטחון בבית. מה יקרה עם המשפחה. המשפחה הרי מפוזרת. אנחנו הרצבנו במיין-חירום. היה המון פחד בהתחלה. היו אזהרות. הפחד העיקרי היה מהנשק הכימי... אבל כשעברתי, הרגשתי שזה הדבר הכי קל במלחמה. המיין, זה היה ממש עוגן הצלה. אני הרגשתי שם מאוד בטוחה. הצטערתי שנגמרת משמרת של שתיים-עשרה שעות ואני צריכה ללכת לישון בבית. היה יותר קשה בבית כי במיין-חירום, להוציא שני מקרים שהביאו לנו מספר לא גדול של פצועים קונבנציונליים לא קשים, לא היינו עסוקים בעבודה שלנו, בייעד שלנו, בטיפול בחולים. אבל הרגשנו בכל זאת שיש להימצאות שלנו שם איזה ייעוד, אני עושה משהו במלחמה הזאת. אני תורמת למאמץ המלחמתי. ובבית היה חוסר-אונים. זה לשבת מול הטלוויזיה ולשמע את כל הניתוחים. והרי החיים לא המשיכו והכל פתאום, פתאום הכל השתבש, הכל פתאום נהיה לא נורמלי, לא רגיל. פתאום החיים נקטעו, מין מציאות מחרה שנפלה עלינו, ובמיין-חירום עם כל הרופאים וכל האחיות ו... ומעבר לזה שהיו שם הרבה אנשים סביבי... עצם העובדה שאני עובדת במלחמה נתנה לי להרגיש שאני יכולה לתרום במלחמה (ציפי, 26).

אני גאה להיות אחות ולבוא לבית-החולים בזמן כזה. בעלי נשאר בבית עם אמי והילדים – וזאת הפעם הראשונה שלא דאגתי להם (שרה, 31, אם ל-4 ילדים).

בזמן המלחמה נתפס בית-החולים דרך ערשה כפולה – כבית שני וכחזית. בבית-החולים הרגישו האחיות "בטוחות יותר" אך בעת ובעונה אחת הן גם "לחמו" ו"מילאו את חובתן למולדת". "במיין-חירום זה בונקר. יש המון לחץ, מתח, מקום סגור. אבל יש גם תחושת ביטחון שהוא מקנה לנו". הגר (25, נשואה, ללא ילדים) הגדירה את האחיות כמעין "צוות חילוץ באמצע הסכנה, מין רמבו ששום דבר לא יכול לקרות לו. הרגשה של ייחוד ואפילו של עליונות והנאה". "כששמענו את הסירנות יצאנו כל אחת לעמדתה", אמרה אחות אחרת, "הרגשתי גאווה ואחריות ויחד עם זאת תחושת ביטחון שמקנה אווירת בית-החולים. כאן זה בטוח". ראיון טיפוסי עם ה"אחות החיילת" התנהל בצורה הבאה:

- מה הרגשת כשהיית צריכה לעזוב את הבית בזמן אועקה או באמצע הלילה? לא פחדת? ... לא חשבת על עצמך? על הסיכון שאת לוקחת?
- אני היחידה? ומה עם חיילים ישראלים אחרים? גם טרומפלדור, אמר: "טוב למות בעד ארצנו". ידעתי שכאשר יקראו לי אגיע לבית-החולים. כמו חייל. שאם במלחמה הוא לא הולך זה עריקים.
- בזמן התקפת טילים, למי הרגשת מחויבות? ... קודם כל לחולה? למשפחה? לעצמך?
- אני מרגישה שחובתי הראשונה היא למדינת ישראל.
- איך הגיב בעלך לעובדה שאת צריכה ללכת לעבודה בזמן כזה?
- הוא לא התלונן בצורה נוראה. היה ברור שזה חלק מחובותי. לפעמים הוא התרגו, אבל לא היה אכפת לי. הסברתי לו שאני זקוקה לתמיכתו כי עכשיו אני במילואים במקומו.
- והבנות?
- הן רצו שאישאר. אבל התנהגו מצוין אחרי שעזבתי (שושי, 35, אחות ראשית, אם ל-2 ילדים).

אחיות אחרות דיברו על התחושה של "קברצה נבחרת", תחושה של ייחודיות ושותפות-גורל, ו"מי

שלא התייצב הוא כמו היורדים. נפולת של נמושות". גרסה נוספת של שיח החיילות הדגישה את כורח הציות. "כל מה שעשיתי היה למלא פקודות", היה משפט נפוץ בגרסה זו. מספר אחיות אף אמרו לי שהזהירו אותן כי עונש חמור של ער שלושה חודשים בכלא צפוי ל"עריקות" (כפי שהן התבטאו) שלא יופיעו לעבודה. איום זה, כמו איומו של סדאם, התברר בדיעבד כשקרי ועורר לפיכך כעס וחוסר-אמון בקרב אחיות רבות – רגשות שאחזור אליהם ביתר פירוט בשלב השלישי.

בתקופת המלחמה הדגישו האחיות את אוירת ה"ביחד" בבית-החולים:

אני מוצבת במיין-חירום. המחויבות היא לשהות במיין 24 שעות. בלי לחשב שעות. אין חולים אבל יש אחריות. גם כלפי הצוות. הצוות הוא גורם נורא חזק... אסור לשכוח את עניין התמיכה והביחד של להתחלק באחריות ובפחדים ... (רינה, 24, רווקה).

זה כמו טיול שנתי... להיות עם כולם כל הזמן... אנחנו מכינות ארוחות משגעות, משחקות קלפים, דומינו... הכל עושים ביחד. אפילו ישנות ביחד... היתה אווירה של ביחד, גיבוש, כל אחד בשביל השני. גיבוש ושויין (ניבה, 35, אם לבן).

הסולידריות שהן העלו על נס היתה דומה לסולידריות של יחידות קרביות.² במקרה של האחיות, היתה זאת סולידריות של "אחוות לוחמות". אם נתבונן לרגע במלחמה כטקס מעבר, הרי שתיאוריה אלה של השלב השני אכן מתאימים לשלב האמצעי, הלימינלי, של טקסי מעבר (Van Gennep 1960 [1908]). בשלב האמצעי חווים חניכי הטקס בינם לבין עצמם תחושה חזקה של סולידריות, אחווה – "communitas" בלשונו של טרנר (Turner 1969). אחיות רבות גם אמרו שחשו כאילו הברלי הדרגה בין לבין הרופאים (הגברים) חדלו מלהיות משמעותיים:

[זה היה] נפלא. אנשים שעבדת איתם 20 שנה ולא פיתחת אתם יותר מקשר שטחי, פתאום איבדו את המרחק והפכו להיות אחד עם השני. כבר אין יותר רופאים ואחיות, גברים ונשים. כולם כמו משפחה אחת גדולה. יצא לי להכיר אנשים מבפנים ומבחוץ בזמן המלחמה וזה כשלעצמו היה סיבה למסיבה (מינה, 43, אחות ראשית, אם ל-3 ילדים).

לא רק גבולות מקצועיים וסקסיסטיים חצתה המלחמה, אלא גם גבולות לאומיים. כך, למשל, סיפרה טלילה, אחות ערבייה (32, אם ל-2 ילדים), כיצד האירו לה את הדרך מכוניות של השב"כ שפיטרלו בלילה בכפרה בעת שעשתה את דרכה לבית-החולים. לפני מלחמת המפרץ, אמרה טלילה, אותן מכוניות "האירו ישר לתוך עיניי כדי לסנוור אותי".

כאשר נשאלו בראשית המלחמה על ביתן "האמיתי", הכחישו האחיות את קיומו של קונפליקט כלשהו בין הבית לעבודה. לאחר המלחמה עלו נקודות-מבט חדשות:

בכל פעם שבעלי נשאר בבית עם הילדים, לא היתה בכלל בעיה. הבעיה התעוררה כשהוא היה צריך לצאת מהבית בשביל העבודה שלו. אז הייתי בקונפליקט, נקרעתי בין המחויבות המקצועית והלאומית שלי לבין חובותי בבית. כאחות הייתי מחויבת לבוא לבית-החולים ולעזור למי שנוקק לי. אבל כאם, הילד שלי גם הוא זקוק לי באותה מידה, אם לא יותר. בסופו של דבר השארתי את הילד אצל השכנים (חני, 39, מחלקת ילדים, אם לבן).

הקונפליקט בית/עבודה, בית/חזית, הוא כמובן קונפליקט מסורתי של גנדר. חיילים גברים, כך נראה, פטורים מהקונפליקט הנ"ל. בעבודת דוקטורט שבדקה את סיפורי החיים של אנשי מילואים ישראלים (לומסקי-פדר 1994), התייחסו המרוזאיינים לקונפליקט זה לעתים רחוקות בלבד. בעיניהם, ובעיני החברה הישראלית בכלל, היעדרותם מהבית מוצדקת מכוח הקריירה הצבאית שלהם "בשירות האומה". אולם כאשר ניסו האחיות לנכס את התסריט הגברי הזה לעצמן, נתקלו בחוסר-אמון. החברה הישראלית לא קיבלה אותן כחיילים במלחמת המפרץ. סיפורן כוסה על-ידי הטקסט הגברי, הדומיננטי, שפרשנותו למלחמה נטתה להדחיק אותה למשהו שמעולם לא אירע. נקדה זאת תחזור ותופיע ביתר פירוט בדיון.

2. ראו; Katriel 1991; Gal 1986; Higonnet et al. 1987; בן-ארי 1995.

הקונפליקט בית/עבודה (או בית/חזית) צף ועלה לאחר זמן כמעט בכל הראיונות. אחת האחיות אמרה שכאשר היא "היתה בחזית", ילדיה עברו "טירונות". דימוי זה התייחס לקושי של הילדים להישאר בלעדיה. מספר אחיות ביטאו תחושות אשמה על היותן בטוחות יחסית בבית-החולים בעוד משפחתן נותרה בבית. חשוב מכל, מרבית האחיות הודו שבעליהן "לא ממש קיבלו בברכה" את היעדרותן מהבית. הרטוריקה הגברית של שיח החיילות, לפיכך, היתה נחוצה גם כהצדקה לעזיבת הבית ויציאה לעבודה ("לחזית"). שיח החיילות נבחר לשמש כהצדקה כזאת הן מפני שהתאים, כמובן, לנסיבות והן משום שכבר הובנה כחלק מהסדר הטבעי של החברה הישראלית. על כל פנים, נראה שה"קרב" אותו ניהלו האחיות היה כנגד בעליהן והחברה הישראלית הגברית לא פחות מאשר כנגד לוחמה כימית. בנוסף על כך, אחד המשפטים הנפוצים במהלך המלחמה, "סוף-סוף מכירים בערך שלנו (כאחיות)", צריך להיקרא גם על רקע ההיסטוריה של מקצוע האחיות, מקצוע נשי ובעל יוקרה נמוכה יחסית – נושא שאחזור אליו פעם נוספת בדיון.

שלב 3: אחרי המלחמה

סופה של מלחמת המפרץ סיפק קתרזיס קצר שהמשכו בתחושה של אכזבה עמוקה. כך היה הן בחברה הישראלית והן בעולם כולו.³ המלחמה נגמרה, אבל סדאם חידש במהרה את שליטתו – כך נדמה היה – וגם את כושר הייצור הגרעיני שלו. כבר אחרי מארס 1991 החלו להישאל בארצות-הברית שאלות קשות ביחס לערך הניצחון, שאלות שמתנגדיו הרדיקליים של בוש העלו כבר במהלך המלחמה.⁴ בקיץ 1991 תמך גוף בשם "מלחמת המפרץ: הבסה ללא ניצחון" (Triumph Without Victory) בתחנות הרדיו האמריקני הציבורי (ראו Cooke 1993, 181). באמצע ינואר 1992 חגג סדאם את יום השנה ל"אם כל המלחמות".

בתחילה נראה היה שהחברה הישראלית יצאה ממלחמת המפרץ יחסית כמעט ללא כל פגע. אולם במבט נוסף דומה שהיו למלחמה תוצאות עמוקות. היא ערערה על מספר אמונות מקובלות בסדר הטבעי של החברה הישראלית, כגון האמון בממסד הפוליטי והצבאי והאמונה בעצמאותה המדינית של ישראל. המלחמה הדגישה את תלותה של ישראל ב"כוחות הקואליציה" ואת חוסר-התועלת שב"עומק אסטרטגי" ובשטחים הכבושים מול טיליו של סדאם. ייתכן שניתן אף להניח שקיים מסלול פסיכולוגי המוליך ממלחמת המפרץ לתהליך השלום.

האכזבה שהיתה מנת-חלקן של האחיות לאחר המלחמה צריכה אפוא להתפרש בהקשר הרחב של תוצאות המלחמה. כך הן ביטאו את אכזבתן:

כיצד אני מרגישה אחרי המלחמה? ריקה. מרוקנת. נשארתי לבדי. תחושת ניצול. אני מתכוונת למערכת, שדרשה ממני לעבוד שעות נוספות במשך המלחמה, כשהיא מתעלמת לחלוטין מהעבודה שאני גם אשה ואם, נשואה טרייה ועם ילדים (גילה, 28, אחות גינקולוגית, אם ל-2 ילדים).

זה היה זמן קשה. לא נהנית להיזכר. לא מתחשק לי לדבר על זה. מה שאני רוצה זה פשוט לסגור את הפרק הזה של חיי ולשכוח שהוא בכלל התרחש (אורלי, 27, רווקה, אחות במיון).

זה היה בלגן. החלום שלי על ישראל חזקה נהרס (נעמי, 25, רווקה, סגנית לאחות ראשית).

בעוד שהמשפט האחרון יכול היה להיאמר על-ידי כל אזרח ישראלי לאחר המלחמה, האחרים מבטאים צדדים ייחודיים להתנסותן של האחיות. בראיונות שנעשו לאחר המלחמה הסבירו האחיות את אכזבתן כצומחת מהעובדה ש"אף אחד לא העריך את המאמץ העצום שהשקענו". חוסר-הערכה זה הוסבר על-ידי האחיות כחלק מ"הביטול הכללי שחשים כאן כלפי מקצוע

3. ראו: Taylor 1992; Mowlana et al. 1992; MacArthur 1992; Kellner 1992.

4. דוגמה חשובה אחת לסוג זה של שאלות היא שאלתו של חומסקי (Chomsky 1992) בנוגע למלחמת המפרץ: "איזו מלחמה?" שאל חומסקי, וענה: "כפי שאני מבין את המושג 'מלחמה', הוא מתייחס לשני צדדים המעורבים יחדיו בסכסוך, למשל, יורים זה על זה. דבר מעין זה לא התרחש במפרץ" (שם, 51).

האחיות". מקצת האחיות ייחסו תגובה זאת לקונטקסט הרחב יותר של תוצאות המלחמה: "במצב שבו כולם חיים בתחושת אכזבה והחמצה, אף אחד לא שם לב לקורבנות של האחר". אחיות רבות התלוננו שעם ה"חזרה לנורמליות", אף אחד – בעליהן, הרופאים שאיתם עבדו, החברה הישראלית כולה – לא זכר את מה שהן עברו. כעס רב במיוחד הופנה כנגד הרופאים. אלה הואשמו כי "חזרו מיד להתנהגות השחצנית הרגילה שלהם והסתכלו עלינו מגבוה, כרגיל".

אחיות, חילול וחתרנות

מיתוס המלחמה של "גברים במדים ונשים בבית" הוא אחד הנפוצים ביותר בתרבות ובהיסטוריה האנושית. כמו כל המיתוסים, זהו סיפור, פיקציה חברתית, וכמו מרבית המיתוסים, זהו סיפור המסופר על-ידי גברים. המציאות הישראלית של אחיות במלחמת המפרץ יכולה לשמש כנקודת-מבט ארכימדית ממנה ניתן לפרק את הסיפור הזה ולקרוא אותו מחדש. מרים קוק ניתחה את מלחמת המפרץ באופן דומה, אם כי בהקשר שונה, וראתה בה מודל למה שהיא כינתה "המציאות של המלחמה הפוסט-מודרנית":

מלחמות העבר שימרו את המערכת הבינארית של העולם בכך שהקצו תפקידים על-פי מין והגדירו את תחומי החיים שבהם נרשו תפקידים אלו. מלחמות כיום, לעומת זאת, מיוצגות כמי שעושות את ההיפך. מלחמות פוסט-מודרניות מפרקות ניגודים כגון טוב/רע, חזית/בית, לוחם/אזרח, ידיד/אויב, ניצחון/תבוסה, פטריוטיזם/פציפיזם, ושאר ניגודים מסורתיים שהמלחמה נהגה להדגיש (Cooke 1993, 182).

בתיאור של מלחמת המפרץ כ"מלחמה פוסט-מודרנית" יש בעייתיות מסוימת. אם תתרחש בימינו מלחמה שתדגיש את הבדלי המינים מחדש, הרי שנצטרך לערוך פריודיזציה מחדש לסוגי המלחמות. מבלי להתחייב אפוא למינוחיה של קוק, אני מבקשת לעשות שימוש בהצעתה לראות במלחמת המפרץ טיפוס או מצב חדש של מלחמות (שניתן לראות אותן בהקשר של המצב, לאו דווקא התקופה, הפוסט-מודרני), מצב המצדיק ומצריך פיענוח מסוג חדש, פיענוח שנוכל לכנותו – למה לא? – פוסט-מודרני. המושג של "חילופי תפקידים", שקוק מדברת עליו בהקשר של שבירת הניגודים בין המינים, הוא ללא ספק מהותי לניתוח המציאות החברתית של מלחמת המפרץ בישראל, כפי שהיא משתקפת בהתנסותן של האחיות. אך מדובר כאן ביותר מחילופי תפקידים. לא רק תפקידים התהפכו. גם הסדר הסימבולי הכולל של החברה הישראלית התהפך. תפקיד החייל נוכס במציאות הישראלית באופן בלעדי על-ידי גברים. יש לכך כמובן השלכה עמוקה על כל המבנה החברתי בישראל. שירות צבאי בישראל הינו "סמל מפתח" (Ortner 1973) המציין גבריות ומצדיק את העליונות הגברית. שירות צבאי הוא עדיין אחת מאמות המידה המרכזיות לקביעת ערכו של אזרח ישראלי, וקריירה צבאית היא קרש קפיצה לתפקידים פוליטיים וכלכליים.⁵ במלחמת המפרץ התרחש חילוף תפקידים. הגברים נשארו בבית והאחיות נטלו את התפקיד האקטיבי (הגברי) של "נסיעה לחזית".

במחקר מן הזמן האחרון של קברצת סוציולוגים על מלחמת המפרץ טענו החוקרים כי

הפסיביות הישראלית היתה מתסכלת בעיקר לאנשי המילואים אשר מצאו עצמם בביתם, סגורים בחדר האטום, במקום להיקרא לשירות צבאי. תחושת ההשפלה החריפה נוצרה עקב העובדה שרוב התפקידים האקטיביים במלחמה זאת בוצעו על-ידי הנשים שבבית. נשים הכינו את החדר האטום וציידו אותו, ולגברים לא נותר אלא לצפות כיצד נשותיהם לוקחות על עצמן את האחריות לשלומה ובטחונה של המשפחה (Yuchtman-Yaar et al. 1955, 7).

בעוד שחילופי תפקידים אלה איפיינו את כלל החברה הישראלית, אצל האחיות הם בלטו במיוחד. אחיות מלחמת המפרץ קיבלו על עצמן לא רק אחריות לשלום הבית ולניהול משק הבית, אלא גם מחויבות מקצועית ולאומית על חשבון הבית – "זכות" שנשמרה עד כה לגברים במדים בלבד.

5. ראו; Ben Ari 1989; Gal 1986; Horowitz and Kimmerling 1974; ליבליך 1979.

אולם כאשר ניסו האחיות להציג את מעשיהן באור זה בפני בעליהן והחברה הישראלית בכלל, לא היה בכך די לזכות אותן בגישה להון הסימבולי-תרבותי המתלווה לשיח החיילי שאותו ניסתה הרטוריקה שלהן לנכס בזמן מלחמת המפרץ. קולן הושתק. במלים אחרות, האחיות השתמשו ברטוריקה השמורה לחיילים, אולם מבחינת הסובבים אותן היו אלה – בעיקר אחרי המלחמה – מלים ריקות. החברה הישראלית הגברית אינה מכירה בהן כ"חיילים של מלחמת המפרץ". הטקסט הלאומי הגברי הדומיננטי השתיק את עצם קיומה של המלחמה. נסיון הניכוס שלא עלה יפה יכול להתפרש בכמה דרכים.

ראשית, ניתן לראות בו מקרה של שכפול השיח ההגמוני הגברי בידי נשים. לשון אחר, מקרה שבו קבוצה נשית חלשה (אחיות) מאמצת לעצמה רטוריקה של קבוצה גברית חזקה (חיילים) ומתוך כך משכפלת את תמונת העולם הגברית שהצמיחה את אותה רטוריקה. נקודת-מבט זאת נתמכת בידי ביקורת פמיניסטית "קונבנציונלית" הרואה במקצוע האחיות המחשה של "פסיביות נשית, הקרבה עצמית, מסירות, טיפול ושירות... כל התכונות הנשיות שהוכנו במסגרת הפטריארכלית" (Gamarnikow 1991, 110). "הרופא רושם... האחות מבצעת", כתבה האם המייסדת של מקצוע האחיות המודרני, פלורנס נייטינגייל (Nightingale 1882, 6). שיח מעין זה של צייתנות ומילוי הוראות ודאי שאיננו רחוק משיח חיילי; אולם נדמה שהאחיות נותרו תמיד הטירוניות של חיל-הרפואה, לכודות בגיטו מקצועי מבלי שיתאפשר להן לצאת ולהתקדם מתוכו. אפיוני הסטטוס של מקצוע האחיות (משכורת נמוכה, יוקרה מקצועית נמוכה, שעות קשות, תחלופה גבוהה, העדר אוטונומיה בעבודה) נקבעות למעשה מכוח תכונה בודדת של העובדות – נשיותן⁶. אולם הסתפקות בנקודת-מבט זו מבליעה תפיסה דטרמיניסטית, הרואה את הסדר החברתי כמעין תכנית סגורה של תכנות אוטומטי ואת הנשים כרובוטים של הסדר החברתי. לדעתי, מחמיצה נקודת-מבט זאת חלק ניכר מהדינמיקה החברתית של השדה.

שנית, ניתן לראות בהיווצרותו ודעיכתו של שיח החיילות בקרב האחיות מעין ביטוי ספציפי לדגם כללי של "שיח מלחמה". לפני המלחמה נוצרים פחדים ומופצים סיפורי אימה מפני אויב דמוני. מאוחר יותר, מצדיקים פחדים אלה את השעייתו של סדר היום הרגיל לטובת מחויבות לאומית, התגייסות ו"הליכה לחזית". הרטוריקה של החיילות היא אפוא אמצעי פונקציונלי לגיוס האזרחים לטובת מטרות לאומיות. אך נקודת-מבט זו חסרה את המימד הג'נדרלי ולפיכך אינה מסבירה את הייחוד שבאימוץ שיח המלחמה הגברי על-ידי נשים.

שלישית, ניתן לשלב בין שתי נקודות-המבט שהוצגו לעיל ולראות בשיח החיילות של אחיות מלחמת המפרץ אמצעי פרגמטי שאומץ על-מנת להצדיק – בעיני האחיות כמרגם בעיני בעליהן ומשפחתן – את היעדרותן מהבית בזמן המלחמה. מי שירצה יוכל לראות בכך "אימוץ של בן חורג" שנעשה מתוך ידיעה ואינטרס של קבוצה נשית נמוכת-סטטוס המנסה להעלות את מעמדה והונה התרבותי בעיני עצמה ובעיני שאר החברה. מבחינה זאת, נוכל אפילו לראות באימוצו של השיח החיילי מעין "אקט חתרני", במידה והוא חלק מניסיון לחתור תחת הקצאת התפקידים החברתיים שנוצרו על-ידי הגברים ועבורם. לשיח החיילי של תקופת המלחמה הצטרפה, כזכור, גם רטוריקה חדשה של שוויון בין האחיות לרופאים. במהלך תצפיותי, על כל פנים, לא הבחנתי בשום אינטראקציה שתוכל לאשר ולתמוך ברטוריקה זאת. גם כאשר ביקשתי מהרופאים להתייחס להרגשת השוויון שכביכול אפיינה את תקופת המלחמה, לא מצאתי בדבריהם את אותה רטוריקה נלהבת של אחות לוחמים/לוחמות. ניתן אפוא לראות ברטוריקה של השוויון אמצעי מקביל ומשלים לשיח החיילי. שניהם נועדו, על-פי הפרשנות המוצעת כאן, להגדיל את הסטטוס וההון התרבותי של האחיות. שניהם התאפשרו על-ידי "שבירת הכלים" של המלחמה, שניהם באו להצדיק את התנהגות האחיות לנוכח כפל התפקידים של האם והאחות, ושניהם קיבלו את השראתם מרגשות הקיפוח המאפיינים את מקצוע האחיות. כל הפרשנויות הללו נכונות באותה מידה, וההחלטה איזו מהן להדגיש היא, ככלות הכול, עניין של נקודת-מבט, כלומר: עניין פוליטי.

6. ראו גם; Game and Pringle 1983; Ehrenreich and English 1976; Turner 1987, 147–150.

אני נוטה להעדיף את הגישה השלישית על-פני האחרות מפני שהיא מותירה את מרווח הפעולה והבחירה הגדול ביותר לשחקנים החברתיים שעל הבמה, ואינה כופה עליהם איזושהי פרשנות חיצונית אדי-הוק. במובנה הרחב, רואה הגישה השלישית את אימוצו של שיח החיילות על-ידי אחיות במלחמת המפרץ כניסיון של משא-ומתן על טיבו ומקומו של הגינדר, וליתר דיוק על שרירותיותה של הקצאת התפקידים החברתית, בחברה הישראלית. על רקע טענה זאת יכולה להתברר המשמעות של הבחירה בשיח חיילי דווקא. האחיות יכלו הרי להצדיק את תפקידן החדש במונחים של "אמהות לאומית" תוך שימוש במה ששרה רוזיק כינתה "חשיבה אמהית": "...הרחבת הפוטנציאל הנשי לטיפול ודאגה לזולת כך שאלה יכוונו כלפי החברה בכללותה" (Ruddick 1989: 132). אולם האחיות העדיפו דימוי שונה – זה של האחיות-החייל. ניתן אמנם לטעון כי מכיוון שהגברים לא גויסו, יכלו האחיות לטעון לתפקיד זה שנותר "פנוי". אולם בבחירתן בשיח החיילי האחיות לא רק הצדיקו את מחויבותן המקצועית החדשה אלא גם פתחו פתח לתביעות של יוקרה וסטטוס. כאשר לא זכה שיח החיילות של האחיות לתגובה ולהוקרה שציפו מהחברה הישראלית, החלו האחיות לפקפק בעצם וזותה של החברה לשלוח אותן מבתיהן בעת מלחמה.

נקודת-מבט אחרונה שתאפשר לנו לנסות ולהבין את חוסר-הצלחתו של שיח החיילות של אחיות במלחמת המפרץ נעוצה בשאלה הרטורית הבאה: "האם מלחמת המפרץ אכן התרחשה?". שאלה זאת נוסחה כקביעה שלילית ("La Guerre du Golfe n'a pas eu lieu") במאמר שכתב ז'אן בודריאר מיד אחרי המלחמה (Baudrillard 1991) ונבחרה גם ככותרת לספרון קטן שיצא כשנה אחרי המלחמה.⁷ עבור בודריאר היתה מלחמת המפרץ המחשה פלסטית לתיאוריה שלו בדבר החלפת המסומן על-ידי מסמניו והמרת המציאות בידי אמצעי התקשורת המדווחים עליה. "האמיתית", לדבריו (ראו Baudrillard 1983, 1988), הוא מה שאנו קולטים מתוך אמצעי התקשורת. הסימולציה היא אפוא המציאות הממשית החדשה והיחידה בעידן ההיפר-ריאלי. מלחמת המפרץ, שהגיעה לאוזניהם ולעיניהם של האזרחים כמרגם אל הגנרלים של המערב דרך מסכי הטלוויזיה, הסיי-אן-אן והבי-בי-סי, היתה המלחמה הטלוויזיונית האמיתית הראשונה – סימולציה של מלחמה, ולכן מלחמה היפר-ריאלית. גיבור מלחמת המפרץ, לדברי בודריאר, אינו החייל אלא מגיש החדשות, והאירוע המלחמתי מתרחש "באמת" לא בבגדאד אלא בשידור-החוזר ובפרשנות האלקטרונית שלו. בודריאר אמנם לא כתב את ספרו מתוך החדר האטום אלא מפריס המרוחקת, אולם לניתוחו יש השלכות משמעותיות גם עבורנו. מלחמת המפרץ השפיעה על ישראל דרך אמצעי התקשורת יותר מאשר דרך הקרבות בכוויית, או (ייתכן ש)אפילו יותר מאשר דרך טילי הסקאד והפטרויט. טילים אלה, יותר משמילאו את משימתם, עוררו גלים וגלי-גלים של פחדים, השערות ודיננים, כלומר: תקשורת. גם אם מלחמת המפרץ לא היתה בישראל "מלחמה אמיתית" עם סטטיסטיקה של קורבנות, גיוס מילואים ותוזות כוחות, הרי שהיתה מה שקימרלינג (Kimmerling 1985) מכנה בשם "הפרעה חברתית" (Social Interruption). בכך יש כמובן כדי לסייג את הקביעה הבודריארית הגורפת, הממקמת את ההתרחשות של מלחמת המפרץ בספירה התקשורתית בלבד. קימרלינג (שם, 84–85) מסכם את מאפייניה של ה"הפרעה החברתית" באמצעות טבלה המשווה בין ביצוע מטלות יומיומיות בשגרה ובשעת משבר. פעולות אלה כוללות, למשל, "ניקיון עצמי וניקיון הבית", "שינה", "האזנה לחדשות", "יציאה לעבודה", "אכילה בשעות מסודרות", "מפגשים חברתיים", "לימודים", וכן הלאה. נדמה לי שאם היו מעבירים שאלון דומה לישראלים בעקבות מלחמת המפרץ, היו אחוזי הביצוע של פעולות אלה מקבילים לדגם שנוצר במלחמות הקודמות. ייתכן אף שדגם זה, יותר משהוא מנגנון פונקציונלי לשימור מטרות לאומיות, מהווה מעין דפוס פעולה אוטומטי, בעל לוגיקה פנימית כשל משחק. השערה זאת מחזירה אותנו לרטוריקה הבודריארית. גם אם היתה מלחמת המפרץ "הפרעה חברתית" בקנה מידה לאומי ככל מלחמה אחרת, וייתכן גם שגרמה למשק הישראלי נזק בקנה מידה רציני, הרי שהתרחשותה המוחשית ביותר היתה באמצעי התקשורת. היתה זו המלחמה הראשונה שבאמת ריתקה את ישראל למסכים, והתרחשותה האמיתית היתה בטריטוריה התקשורתית ולא-רדווקא הגיאוגרפית.

7. קדמו למאמר שני מאמרים נוספים שכותרתם פרובוקטיבית לא פחות: "מלחמת המפרץ לא תתקיים" שפורסם לפני המלחמה, ו"מלחמת המפרץ אינה מתקיימת" שפורסם במהלך המלחמה (Baudrillard 1991).

ייתכן שזהו פן נוסף של המצב הפוסט-מודרני המתגלה במלחמה זאת, נוסף על שבירת הניגודים הבינאריים שהיא חוללה.

עד כה עלתה כאן מלחמת המפרץ דרך מסגרת ההתייחסות של האחיות, הווה אומר: כהתרחשות במישור הריאלי. נקודת-המבט של בודריאר מאפשרת לנו לראות את המלחמה כרטוריקה ולפיכך לצאת אל מחוץ למסגרת ההתייחסות של האחיות. ניתן לטעון שעבור האחיות, כמובן, היו היציאה מן הבית באמצע הלילה, הוויכוחים עם הבעל והילדים הבוכים אירועים ריאליים ביותר. אולם אם נקבל כעובדה פשוטה את הקביעה שהמלחמה לא התרחשה באמת יובהרו בפנינו שתי עובדות נוספות: 1. גם האחיות לא היו "חיילות" באמת. 2. השיח החיילי שבו השתמשו היה רטורי, ממש כמו התרחשותה הרטורית של המלחמה, אולם שלא כמו זו האחרונה ששודרה ושודרה-מחדש ונותחה וטוקרה, לא היה לרטוריקה של האחיות ביטוי תקשורתי ברמה הציבורית. הרטוריקה החיילית של אחיות מלחמת המפרץ, כמו הרטוריקה הנשית בדרך-כלל, מצאה את ביטוייה בתחום הפרטי – בין כותלי הבית, בין אשה לרעותה ועל דפי יומן השדה של אנתרופולוגית אחת.

נקודת-המבט הבודריארית, על כל הניהילים שבה, צובעת את ההתרחשות כולה באור הרטורי הנכון: מעין משחק לשון ששיחקו האחיות בתוך משחק לשון שכונה מלחמת המפרץ, משחקי לשון שממשתם (ואולי נכון יותר לומר: מידת תפוצתם) מותנית בהקשר הפוליטי שלהם ובעוצמה התקשורתית של דובריהם. מתוך אהדה לנסיגון של האחיות לחתור תחת הסדר החברתי שהוקצה להן, ניסה המאמר להגביר את קולן ולהוציא אותן מן התחום הפרטי לזה הציבורי.

המחלקה לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה, האוניברסיטה העברית בירושלים

ביבליוגרפיה

- בן-ארי, אייל, 1995. "גבריות וצבאיות בישראל: מודלים משלימים", הרצאה במכון ון ליר בירושלים, אפריל 95.
- דונר, בתיה, 1991. זמן אמת: מלחמת המפרץ – טקסטים גרפיים, קטלוג תערוכה, מזיאון תל-אביב לאמנות, מס' 4/91, תל-אביב.
- לומסקי-פדר, עדנה, 1994. דפוסי השתתפות במלחמה והשפעתם על תפיסת המלחמה ותפיסת מהלך החיים: ניתוח המקרה של "בוגרי מלחמת יום כיפור", חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, מוגש לסניג האוניברסיטה העברית בירושלים.
- ליבליך, עמיה, 1979. חיילי בדיל על חוף ירושלים, שוקן, תל-אביב.
- לבנה, מרים, 1993. חילופי תפקידים נוכח משבר: אחיות ובעליהן במלחמת המפרץ, עבודת גמר לתואר מוסמך למדעי החברה, אוניברסיטת תל-אביב.
- שחם, דוד, וצבי רענן (עורכים), 1991. מלחמה במפרץ: קובץ מאסות, ספרית פועלים, תל-אביב.
- שטרן, מ., 1992. "הרהורים הקשורים למלחמת המפרץ", שיחות, (ז1), (דצמבר).
- Baudrillard, Jean, 1983. *Simulations*. New York: Semiotext(e).
- , 1988. *The Ecstasy of Communication*. New York: Semiotext(e).
- , 1991. *La Guerre du Golfe n'a pas eu lieu*. Paris: Galilée
- Bar-Yoseph, R.W., and D. Padan-Eisenstark, 1977. "Role System Under Stress: Sex Roles in War," *Social Problems* 25:135–145.
- Ben Ari, Eyal, 1989. "Masks and Soldiering: The Israeli Army and The Palestinian Uprising," *Cultural Anthropology* 44:372–389.
- Ben-David, A., and Y. Lavee, 1992. "Families in the Sealed Room: Interaction Patterns of Israeli Families During SCUD Missile Attacks," *Family Process* 31:35–44.
- Best, J., 1989. *Images of Issues: Typifying Contemporary Social Problems*. New York: Aldine de Gruyter.
- Chomsky, Noam, 1992. "What War?" in Mowlana et al. 1992, pp.
- Cooke, N., 1993. "Wo-Man, Retelling the War Myth," in *Gendering War Talk*, ed. M. Cooke and A. Woollacott. Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 177–205.
- Danet, Brenda, Y. Loshitzky, and H. Bechar-Israeli, 1993. "Masking the Mask: an Israeli Response to the Threat of Chemical Warfare," *Visual Anthropology*.
- Ehrenreich, B., and D. English, 1976. *Complaints and Disorders: The Sexual Politics of Sickness*. London: Writers and Readers Publishing Cooperative.

- Gal, R., 1986. *A Portrait of the Israeli Soldier*. New York: Greenwood Press.
- Gamarnikow, E., 1991. "Nurse or Woman: Gender and Professionalism in Reformed Nursing 1860–1923," in *Anthropology and Nursing*, ed. P. Holden and J. Littlewood. London: Routledge, 110–129.
- Game, A., and R. Pringle, 1983. *Gender at Work*. Sidney: Allen and Unwin.
- Goode, E., and N. Ben-Yehuda, 1994. *Moral Panics: The Social Construction of Deviance*. Oxford: Blackwell.
- Higonnet, M., et al., 1987. *Behind the Lines: Gender and the Two World Wars*. New Haven: Yale University Press.
- Horowitz, D., and B. Kimmerling, 1974. "Some Social Implications of Military Service and the Reserve System in Israel," *Archives Européennes de Sociologie* 15: 262–276.
- Katriel, Tamar, 1991. "Picnics in a Military Zone," in idem, *Communal Webs: Culture and Communication in Israel*. Albany: SUNY Press.
- Kellner, D.K., 1992. *The Persian Gulf TV War*. Boulder, CO: Westview Press.
- Kimmerling, Baruch, 1974. "Anomie and Integration in Israeli Society and the Salience of the Israeli-Arab Conflict," *Studies in Comparative International Development* 9(3): 64–89.
- , 1985. *The Interrupted System*. New Brunswick: Transaction Books.
- MacArthur, J.R., 1992. *Second Front: Censorship and Propaganda in the Gulf War*. New York: Hill and Wang.
- Mowlana, H., Gernber, G., and Schiller, H., eds. 1992. *Triumph of the Image: The Media's War in the Persian Gulf — A Global Perspective*. Boulder, CO: Westview Press.
- Nightingale, F. 1882. "Training of Nurses and Nursing the Sick," reprinted in *Dictionary of Medicine*, ed. Dr. Quain. London: Spottiswoode.
- Ortner, S., 1973. "On Key Symbols," *American Anthropologist* 75: 1338–1346.
- Ruddick, S., 1989. *Maternal Thinking*. New York: Ballantine Books.
- Schiller, H., 1992. "Manipulating Hearts and Minds," in Mowlana et al. 1992.
- Taylor, P.M., 1992. *War and the Media: Propaganda and Persuasion in the Gulf War*. Manchester, England: Manchester University Press.
- Turner, B., 1987. *Medical Power and Social Knowledge*. London: Sage.
- Turner, V., 1969. *The Ritual Process*. London: Routledge and Kegan Paul.
- Yuchtman-Yaar, E., Y. Peres and D. Goldberg, 1995. "Doing Research Under Missiles: Israeli Morale During the Gulf War," forthcoming in *International Journal of Public Opinion*.
- Van Gennep, Arnold, [1908] 1960. *The Rites of Passage*. Chicago: University of Chicago Press.
- Wiess, Meira, 1995. "The Two Bodies — Private and Public: Dialectics of the Collective and the Individual in Israeli Society," unpublished manuscript, the Department of Sociology and Anthropology, The Hebrew University of Jerusalem.
- , forthcoming. "Narratives of Embodiment: The Discursive Formulation of Multiple Bodies," *Semiotica*.
- Werman, R., 1993. *Notes from a Sealed Room: An Israeli View of the Gulf War*. Carbondale and Edwardsville: Southern Illinois University Press.